

Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi'nin Çeyrek Asırlık Uygulanmasında Karşılaşılan Sınamalar

Büyükelçi (E) Ahmet Üzümcü
Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW) Genel Direktörü (E)

Kimyasal Silahları Yasaklama Girişimleri

Kimyasal silahlar, nükleer, biyolojik ve radyolojik silahların yanısıra kitle imha silahı olarak nitelendirilmektedir. Bunlar kullanıldığında savaştan ve sivil ayırımı yapmadan tüm insanlara, diğer canlılara ve çevreye büyük zarar verebilmektedir.

1899 ve 1907 yıllarında Lahey'de düzenlenen uluslararası barış konferanslarında yasaklanmalarına rağmen, kimyasal silahlar I. Dünya Savaşı'nda geniş ve yoğun biçimde kullanıldı. Önce Almanlar, daha sonra savaştan diğer taraflar klor, fosgen ve hardal gazı kullandılar. Dört yıl süren savaşta bir milyon kişinin kimyasal silaha maruz kaldığı ve bunlardan doksan bininin hayatını kaybettiği tahmin ediliyor. Belçika'nın Ypres kasabesindeki savaş müzesinde bu silahların kullanımı kapsamlı şekilde anlatılıyor.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kimyasal ve biyolojik silahların savaşlarda kullanımının yasaklanmasına dair yeni bir girişimde bulunuldu. 1925 yılında Cenevre Protokolü kabul edildi. Protokol, kullanımı yasaklamakla birlikte üretim ve depolamaya engel oluşturmuyordu. Nitekim başta Sovyetler Birliği ve ABD olmak üzere bazı devletler, iki savaş arası dönemde büyük miktarlarda kimyasal silah üretimine devam ettiler ve bunları depoladılar. Neyse ki, II. Dünya Savaşı'nda bunlar kullanılmadı. Aksi halde büyük insani felaketler yaşanabilirdi.

1936 yılında İtalya'nın Etiyopya'da, Irak ve İran'ın 1980'lerde savaşları sırasında, Saddam rejiminin 1988'de kendi halkına karşı ve son olarak Suriye hükümet güçlerinin muhalif gruplara karşı kimyasal silah kullandıkları gözlemlendi.

İnsanların solunum yollarını, akciğerlerini tahrip eden veya sinir sistemlerini etkileyerek ölümüne yol açabilen bu silahların topyekün yasaklanması, 1997 yılında yürürlüğe giren Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi'yle (KSYS) mümkün olabildi.

Günümüzde, 193 ülkenin taraf olduğu KSYS tüm kimyasal silahların geliştirilmesi, üretimi, depolanması ve kullanımını yasaklıyor. Ayrıca, sözleşmede kimyasal silah olarak tanımlanmasa da herhangi bir kimyasal maddenin insanlara ve hayvanlara zarar vermek amacıyla kullanılması sözleşmenin ihlali olarak kabul ediliyor. KSYS'nin çok kapsamlı bir denetim rejimi var. Buna göre, kimyasal silah stokları deklare eden ülkelerin imha faaliyetlerini Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (KSYÖ) denetçilerinin gözetimi altında gerçekleştirmeleri gerekiyor. Ayrıca

sayıları beş bini bulan belli niteliklere sahip kimya sanayi tesislerinden her yıl rastgele saptanan 241'i rutin denetime tabi tutuluyor. Bunun amacı, tesislerin faaliyetlerinin bildirimlerle uyumlu olup olmadıklarının tespiti. Bir başka deyişle KSYS hükümlerine aykırı bir üretim yapıp yapmadıklarının denetlenmesi. KSYÖ'nün çeşitli üye ülkelerden gelen 25 bilim insanının oluşturduğu bir Bilim Danışma Kurulu vardır. Yılda en az iki kez toplanan bu kurulun görevi, Örgüt'ü ilgilendiren konulardaki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri izlemek ve bunlara ilişkin raporlar hazırlamaktır. Bu raporlar, özellikle son yıllarda sekreteryanın faaliyetlerine büyük katkı sağladı.

KSYS'nin Uygulamaya Girmesi ve Stokların İmhası

Sözleşme 1997 yılında yürürlüğe girdiğinde, taraf olan ülkeler kimyasal silah stoklarını ve 1945 yılından itibaren bu alandaki faaliyetlerini bildirdiler. Rusya Federasyonu, ABD, Hindistan, Güney Kore ve Arnavutluk stok bildirim ve imha planları sundular. Bunlara daha sonra Libya, Irak ve Suriye eklendi.

Rusya, 40.000 metrik tona yakın silah stoku deklare etti. Bunlar Sovyetler Birliği'nden kalan stoklardı. Yedi ayrı yerde depolanmış olan bu silahlar depoların hemen yakınına inşa edilen özel tesislerde, KSYÖ'nün denetimi altında imha edildiler. Başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri, bu imha çalışmalarına başlangıçta maddi destek sağladılar. Deklare edilen Rus silahlarının imhası 2017 Ekim ayında sonuçlandı. Söz konusu silahların imhası, düşünülmediğinden zaman zaman teknik sorunlarla karşılaşıldı ve gecikmeler yaşandı.

İkinci büyük stoğa sahip olan ABD, 30.000 metrik tona yakın silah bildiriminde bulundu. Diğer beş eyaletteki mühimmatlardan boşaltılan zehirli kimyasal sıvılar yakılarak imha edilirken, Colorado ve Kentucky'de yerel halkın itirazları nedeniyle farklı yöntemler geliştirildi ve bunlar uzun zaman aldı. Bugüne kadar %98'i imha edilen ABD stoklarının önümüzdeki yıl sonuna kadar bitirilmesi öngörülmüyor.

KSYÖ Genel Direktörü olarak görev yaptığım dönemde (2010-2018) gerek Rusya, gerek ABD'deki silah depoları ve imha tesislerini ziyaret etme fırsatını buldum. Bunlar gerek civardaki insan topluluklarına, gerek çevreye zarar vermeyecek şekilde özenle inşa edilmiş, çok sayıda uzman personelin görev yaptığı, maliyetleri yüksek tesislerdi. ABD'deki imha çalışmaları sonuçlandığında, toplam maliyetinin 40 milyar dolara ulaşacağı tahmin ediliyor.

Diğer ülkelerin stokları küçük miktarlarda olduğundan imha çalışmaları daha kısa sürede sonuçlandı. Suriye'deki durum biraz farklıydı. Deklare edilen kimyasal silahlar KSYÖ'nün denetiminde ülke dışına çıkarılarak çeşitli tesislerde imha edildiler. Bu amaçla oluşturulan fona otuzdan fazla ülke ve Avrupa Birliği gönüllü katkılarda bulundu.

Kimyasal silahların ortadan kaldırılmasında gösterdiği başarıdan dolayı KSYÖ, 2013 yılında Nobel Barış ödülüne layık görüldü. Örgüt adına Oslo'daki törene katılarak aldığım madalya ve diploma, Lahey'deki örgüt binasının giriş salonunda sergileniyor. Bir milyon doları aşkın mali ödülü ise Lahey Belediyesi ile birlikte oluşturduğumuz bir ödül için kullandık. Buna göre her yıl, bir komite tarafından belirlenen kişi veya kuruma KSYÖ'nün başarılarına yaptıkları üstün katkılar dolayısıyla 90000 avro tutarında ödül veriliyor.

Suriye'de Kimyasal Silah Kullanımları

Suriye'deki imha çalışmaları başarıyla yürütülürken farklı sınamalarla karşılaşıldı. 2011 Mart ayında Suriye'de rejime karşı başlayan protestoların kuvvet kullanılarak bastırılmaya çalışılmasından sonra olaylar kontrolden çıktı ve bir iç savaşa dönüştü. Bu ülkenin önemli miktarda kimyasal silaha sahip olduğu biliniyor ve bunları kullanmasından endişe ediliyordu. KSYÖ sekreteryası olarak bir aşamada bize de görev düşebileceğini düşünerek denetçilerimizi hazırladık. Nitekim, 2013 yılı başlarında kullanım iddiaları ortaya atıldı. Suriye henüz KSYÖ'ye üye olmadığından bunları soruşturmak için ancak Cenevre Protokolü çerçevesinde BM Genel Sekreteri mekanizmasının harekete geçirilmesi mümkündü. İlginç şekilde, önce Suriye hükümeti, 2013 Mart ayında Genel Sekreter Ban Ki Moon'a başvurarak Halep yakınında meydana gelen bir kimyasal silah saldırısında 13 askerin öldüğünü bildirdi ve bu olayın soruşturulmasını talep etti.

Genel Sekreter mekanizmayı harekete geçirmeye karar verdi ve KSYÖ'den destek istedi. BM ile bu konuda bir anlaşmamız olduğundan ve uygulamaya ilişkin ayrıntılar önceden belirlendiğinden üye ülkelere danışmaya ihtiyaç duymaksızın bu talebe olumlu yanıt verdim. O aşamada, İngiltere ve Fransa Genel Sekreter'den iki ayrı olayın daha soruşturulmasını talep ettiler. Suriye buna direndi ve İsveçli bir bilim adamı başkanlığındaki 12 kişilik ekibin (KSYÖ'den 9, DSÖ'den 3 uzman) Şam'a gönderilmesi aylar aldı. Sonunda Suriye hükümeti ikna edilebildi ve misyonun Şam'a intikalinden kısa süre sonra Ghouta'da meydana gelen saldırı üzerine Genel Sekreter, önceliğin bu olaya verilmesini istedi. Tampon bölgede silahlı saldırıya maruz kalmasına rağmen Ghouta'ya ulaşabilen uzmanların topladığı örnekler ve bunların tahlili sonucunda 'sarin' adlı sinir gazı kullanıldığı saptandı. Fırlatma vasıtası olarak roketler kullanılmıştı. Ancak BM misyonu sarini kimin kullandığı hususuna girmede. Ghouta'daki sarin saldırısında bir kaç saat içinde yaklaşık 1400 kişinin öldüğü tahmin ediliyor.

Bunun üzerine ABD, Fransa ve İngiltere Suriye rejimine karşı askeri müdahaleye hazırlanırken Rusya Federasyonu araya girerek ABD'yi, Suriye'nin KSYÖ'ye taraf yapılması ve kimyasal silah programının KSYÖ'nün denetiminde ortadan kaldırılması hususunda ikna etti. KSYÖ ve BM ortak misyonunun denetiminde yürütülen imha çalışmaları, altı ay gibi kısa bir sürede sonuçlansa da kullanım iddiaları devam etti.

Suriye artık KSYÖ üyesi olduğundan sözleşmede öngörülen soruşturma mekanizmasının harekete geçirilmesi gerekiyordu. Baskın denetim (challenge inspection) adlı bu yöntem ise, ancak bir üye ülkenin talebi üzerine Genel Direktör tarafından uygulanabiliyordu. Herhangi bir üye ülke talepte bulunmadığından elimiz kolumuz bağlıydı. Sonuçta bazı ülkelere danıştıktan sonra sözleşmede öngörülme yeni bir mekanizma oluşturmaya karar verdik. Durum Tespit Misyonu (DTM) adını verdiğimiz bu mekanizma iddiaları soruşturacak ve kimyasal silah kullanılıp kullanılmadığı hususunu bilimsel verilere dayanarak tespit edecek, ama kimin kullandığı hususuna girmeyecekti. Şam yönetimi, KSYÖ uzmanlarının bu amaçla Suriye'ye intikalini kabul etti. DTM ekibi Şam'a konuşlandıktan bir süre sonra, 27 Mayıs 2014 tarihinde bir iddiayı soruşturmak üzere Kafr Zeta'ya giderken uzaktan kumandalı bir bomba saldırısına uğradı. Zırhlı taşıtlardan biri kullanılamaz hale geldi. Daha sonra üzerlerine ateş açıldı ve KSYÖ timi bir rehin alma girişimine maruz kaldı. Küçük yaralarla saldırıyı atlatan KSYÖ uzmanları Şam'a dönmek zorunda kaldılar. Güvenlik bakımından çok riskli olduğundan DTM'nin Suriye içinde soruşturma yapamayacağına ve çalışmasını komşu ülkelere sürdürmesine karar verdik.

DTM, büyük bölümü ülkemizin Suriye sınırına yakın bölgesi olmak üzere faaliyetlerini ülke dışından sürdürdü. Kimyasal silaha maruz kalanlar Suriye dışına getirilerek kendilerinden kan, idrar, doku örnekleri alındı. Örnekler KSYÖ'nün sertifikalı laboratuvarlarında tahlil edildi. Görgü tanıklarının veya hastaları tedavi eden personelin ifadelerine başvuruldu. Bunlar karşılaştırılarak uzun ve titiz bir incelemeye tabi tutuldu. 80'den fazla iddianın soruşturulması sonucunda 15 ayrı olayda klor, sarin ve hardal gazı kullanıldığı tespit edildi. DTM, görev yönergesine uygun olarak kullananların kimliğini saptama girişiminde bulunmadı.

KSYÖ-BM Müsterek Soruşturma Mekanizması (MSM)

Ağustos 2015'de, BM Güvenlik Konseyi bir karar alarak, DTM'nin kullanım tespit ettiği olaylarda soruşturmanın derinleştirilerek kullananların kimliklerinin tespit edilmesi amacıyla KSYÖ-BM Müsterek Soruşturma Mekanizması'nı oluşturdu. Bu kararın alınmasında Rusya'nın olumlu oy kullanması başta Suriye olarak bir çok ülkeyi şaşırttı. Misyonun başına bir BM Genel Sekreter Yrd. atandı. Misyon çalışmalarını Lahey'deki KSYÖ binasında yürütmekle birlikte tamamen bağımsız hareket etti ve raporlarını doğrudan BMGK'ya sundu. İncelediği iddialardan üçünde Suriye Silahlı Kuvvetlerinin, birinde DAEŞ'in kimyasal silah kullanmaktan sorumlu olduğunu saptadı.

30 Eylül 2015 tarihinden itibaren Suriye'deki iç savaşa askeri bakımdan müdahil olan ve rejime destek veren Rusya, gerek DTM, gerek MSM'nin raporlarına karşı çıkararak, bunların inandırıcılığını yıpratma kampanyasına girişti. KSYÖ Sekreteryasını tarafsız davranmamakla itham etti. Her olayla ilgil hayali senaryolar derleyerek, bazen hiç saldırı olmadığı halde muhalif grupların bunları uydurduğunu, bazen de aynı grupların kimyasal silah kullanıp sorumluluğu hükümet kuvvetlerine yüklediğini ileri sürdü. Suriye ve İran başta olmak üzere az sayıda üye ülke, bu karalama kampanyasına destek verdi. Rusya 2017 yılı sonunda MSM'nin görev süresinin uzatılmasına ilişkin karar tasarısını BMGK'da veto etti. Bu suretle kullanım faillerinin tespitine dair bir boşluk ortaya çıktı.

Suriye'de Kimyasal Silah Kullanımından Sorumlu Olanların Tespitine Yönelik Diğer Girişimler

2018 yılı Ocak ayında Fransa, daha ziyade Batılılardan oluşan 30 kadar ülkeyi bir araya getirerek "Cezasızlığa Karşı Uluslararası Ortaklık" girişimini başlattı. MSM'nin yerini tutmamakla beraber girişime ortak olan ülkelerin Suriye'de kimyasal silah kullanım iddialarıyla ilgili derledikleri bilgi ve belgeleri, kanıtları BM içinde kurulan soruşturma misyonlarıyla paylaşmaları amaçlanıyordu. Paris'te Türk Dışişleri Bakanı'nın da katıldığı ilk toplantıya ben de davet edildim. Yaptığım sunuşta KSYÖ'nün çalışmalarını özetleyerek, bulunduğum görevin tarafsızlığına binaen Fransız girişimi hakkında görüş belirtmekten kaçındım.

2018 Mart ayında, İngiltere'nin Salisbury kentinde eski bir Rus casusu ve kızı ile bir polis memurunun zehirlenmesi, bir İngiliz vatandaşı kadının parfüm şişesi sanarak kimyasal kullanması ve ölmesiyle sonuçlanan bir saldırı yaşandı. Kullanılan kimyasalın Sovyetler Birliği'nde üretilen Novıçok adlı bir kimyasal silah olduğunun İngiliz uzmanlarca süratle tespiti, bir çok kişinin tedavisinin erken aşamada yapılmasını ve hayatlarının kurtulmasını sağladı. İngiliz Hükümetinin talebi üzerine bir KSYÖ uzman ekibini Salisbury'e gönderdik. Onların topladıkları örneklerin sertifikalı laboratuvarlardaki tahlil sonuçları Novıçok kullanımını teyit etti. İngiliz makamları, bilahare saldırının olduğu tarihlerde Salisbury'e gelen iki Rus ajanının kimliklerini de

saptadı. Rusya tüm bu iddiaları reddetti. Bununla birlikte, Salisbury olayı KSYÖ tarihinde bir dönüm noktası yaşanmasına yol açtı.

2018 Haziran ayında normal olarak her yıl Kasım-Aralık ayında bir kez toplanan Taraf Devletler Konferansı (TDK) İngiltere ve onu destekleyen Batılı ülkelerce olağanüstü toplantıya çağrıldı. Suriye’de kimyasal silah kullananların tespiti amacıyla bir “Soruşturma ve Kimlik Saptama Timi” (SKST) kurulmasına ilişkin bir karar oy çokluğuyla kabul edildi. Rusya’nın kararı engelleme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı ve destekçisi ülkelerle birlikte kararın yasal olmadığını ileri sürdüler. Bu tutumlarını halen sürdürüyorlar. Kurulan yeni mekanizma gerektiğinde, Suriye dışındaki kullanım iddialarının soruşturulmasıyla ilgili bir rol de üstlenebilecektir.

KSYÖ’deki görev sürem sona ermesinden bir ay önce kabul edilen bu karardan memnuniyet duydum. Rusya’nın MSM’nin görev süresinin uzatılmasını veto etmesinden sonra, yaptığım temas ve konuşmalarda taraf devletlerce yeni bir görev yönergesi verildiği takdirde KSYÖ sekreteryasının, bazı uzmanlarla takviye edilerek sorumluların tespitine yönelik soruşturmaları yürütebileceğini söylüyordum. Kararda, timin oluşturulması görevi Genel Direktöre verildi. Halefim Büyükelçi Arias timin başkanlığına KSYÖ ‘de evvelce Hukuk Müşavirliği yapmış Meksikalı bir diplomat/hukukçuyu getirdi.

SKST bugüne kadar yayınladığı iki olayla ilgili raporlarda Suriye hükümetinin kimyasal silah kullandığını tespit etti. Suriye’nin KSYÖ üyeliği bağlamındaki bazı hakları TDK kararıyla askıya alındı. SKST diğer bazı olaylarla ilgili soruşturmalarını sürdürüyor.

Suriye Deklarasyonundaki Boşluk ve Tutarsızlıklar

KSYS’ne taraf olma aşamasında Suriye’nin fırlatma vasıtaları dahil kimyasal silah stoklarını, üretim tesislerini, araştırma laboratuvarlarını eksiksiz deklare etmesi gerekiyordu. KSYÖ uzmanlarının teknik yardımıyla hazırlanan deklarasyon başından itibaren boşluk ve tutarsızlıklar içeriyordu. KSYÖ Sekreteryası olarak bir Deklarasyon Değerlendirme Timi (DDT) oluşturduk. Uzmanlar defalarca Suriye’ye giderek örnekler topladılar, programda görev alan teknik personelle mülakatlar yaptılar. Örneklerin laboratuvar analizlerinden deklarasyona dahil edilmeyen bazı kimyasal silahlar tespit edildi. Suriye bunlara tatmin edici açıklamalar getiremedi. Kimyasal Silah Programı’nın İsrail’e karşı caydırıcılık amacı taşıyan stratejik nitelikte olduğunu ileri sürerek, fırlatma vasıtaları bağlamında sadece füze ve uçaktan atılan bombalar deklare etti. Roket, top ve havan mermileri gibi taktik mühimmat bulunmadığını iddia etti. Suriye’de kimyasal silah kullanım iddialarının devam etmesi ve DTM’nun tespitleri Suriye Deklarasyonunun gerçeği yansıtmadığına dair kuşkuları güçlendirdi.

DDT’nin uzman düzeyindeki çalışmaları kayda değer bir ilerleme sağlamayınca KSYÖ İcra Konseyi, Genel Direktör olarak benim devreye girmemi istedi. Suriye Dışişleri Bakan Yardımcısı başkanlığındaki heyetlerle Lahey’de üç kez toplandık. İsrarlarımız üzerine araştırma laboratuvarlarını deklarasyona dahil ettiler, ancak diğer hususlarda ilerleme sağlayamadık. DDT halen görevine devam ediyor ve Genel Direktör taraf devletlere sunduğu düzenli raporlarda Suriye Deklarasyonunun tam ve eksiksiz olmadığını yineliyor.

Son Yıllarda Diğer Kimyasal Silah Kullanım Olayları

2017 Şubat ayında, Kuzey Kore liderinin üvey kardeşi Kim Jong-nam Kuala Lumpur havaalanında VX adlı bir kimyasal silahla öldürüldü. Suikastın Kuzey Koreli ajanlar tarafından düzenlendiğine ilişkin kuvvetli şüpheler olmakla beraber Malezya makamları, muhtemelen siyasi nedenlerle, o yönde bir soruşturmadan kaçındılar. KSYÖ'nün teknik yardım önerisine de olumlu yanıt vermediler.

2020 Ağustos ayında Rus muhalif lider Alexander Navalny Noviçok adlı kimyasal silahla zehirlendi. Muhtemelen kısa bir süre sonra öleceği ve ölüm nedeni hiçbir zaman bilinmeyeceği düşüncesiyle yapılan suikast, bindiği uçağın pilotunun sağduyulu davranarak en yakın şehre acil iniş yapması ve oradaki hastahane de başarılı atropin müdahalesi sayesinde başarısızlıkla sonuçlandı. Başbakan Merkel'in ısrarlı girişimleri sonucunda tedavi amacıyla Almanya'ya getirilen Navalny'den KSYÖ uzmanlarınca alınan biyomedikal örneklerin tahlili Noviçok kullanımını teyit etti. Rus makamları her türlü sorumluluğu reddettiler. Tedavisinden sonra Rusya'ya dönen Navalny siyasi bir yargılama sonucunda halen hapis hane de bulunuyor.

Rusya-Ukrayna Savaşında Kimyasal Silah Kullanılabilir mi?

Rusya 24 Şubat 2022 tarihinde işgal hareketına başladıktan kısa bir süre sonra Ukrayna'da, ABD'nin mali desteğiyle faaliyet gösteren laboratuvarlarda biyolojik silah üretildiği iddiasını ortaya attı. Çin Halk Cumhuriyeti de bu iddiayı destekleyerek ABD'nin başka ülkelerde de benzer programlar yürüttüğünü ileri sürdü. Oysa, söz konusu laboratuvarlarda salgın hastalıklara karşı korunma amaçlı araştırmalar yapılıyor ve bunlar ABD'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşturduğu bir fondan yararlanıyorlardı. Bu program yıllardır bir çok ülkede saydam biçimde uygulanmaktaydı. Kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi amacıyla kurulan bu fondan Rusya'nın kimyasal silah stoklarının imha faaliyetlerine önemli miktarlarda mali destek sağlanmıştı.

Rus iddiaları ABD ve diğer bazı Batılı ülkelerde kuşku uyandırdı. Rusya'nın Ukrayna'da biyolojik olmasa da kimyasal silah kullanabileceğinden ve bunun sorumluluğunu Ukrayna'ya yükleyebileceğinden endişe ettiler. Rusya'nın bu şekilde "*false flag*" taktiğiyle kimyasal silah kullanabileceği kaygısı, son yıllarda Suriye'de yaşananlara bakıldığında bir çok gözlemciye çok uzak bir olasılık gibi görünmedi. Üstelik, Suriye'de muhalif gruplara karşı kimyasal silah kullanımının askeri hedeflere hizmet ettiği, yarattığı panik, korku ve moral bozukluğu sayesinde bazı bölgelerin çok daha az kayıp verilerek hükümet kuvvetlerinin kontrolüne geçirilebildiği biliniyordu. Ukrayna'daki beklenmedik direnişin Rusya tarafından benzer şekilde kırılmaya çalışılabileceği kaygısı zihinlere takıldı.

Rusya'nın deklare ettiği kimyasal silah stoklarının KSYÖ denetiminde imha edildiği ve bu programın 2017 yılı sonlarında tamamlandığını biliyoruz. Ancak, bazı kaynaklara göre Rusya deklare etmediği kimyasal silahları gizli biçimde depolamaya devam ediyor ve ayrıca biyolojik silah programını sürdürüyor. Biyolojik silahlarla ilgili denetim rejimi olmadığından bunun doğrulanması mümkün değil, ancak Noviçok kullanımlarına da atıfta bulunan kimyasal silah iddialarıyla ilgili olarak KSYÖ'nün mevcut mekanizmalarının uygulamaya konması, sözleşmenin bütünlüğü bakımından yararlı olacaktır. Bu tür kuşkuların devamı KSYÖ'nün inandırıcılığına zarar vermektedir.

Öte yandan, Ukrayna'da kimyasal silah kullanıldığı takdirde, 2018 Haziran'ında KSYÖ -TDK kararıyla kurulan SKST'nin harekete geçirilmesi gerekir. Son yıllarda kazanılan deneyim ve uygulanan teknik yetenekler sayesinde kimyasal silah kullanımının sorumlularının tespit edilebileceğini düşünüyorum.

Kimyasal Silah Kullananlara Karşı Yaptırımlar

KSYS'ye taraf olan ülkeler ulusal yasalarını sözleşmeye göre uyarlama yükümlülüğünü de üstlenirler. Örneğin ceza kanunlarına, kimyasal silah geliştirme, üretme, kullanma gibi KSYS tarafından yasaklanan faaliyetleri dahil edip bunlara uygun cezalar tespit etmeleri gerekir. Bu yasalara aykırı faaliyette bulunan kişi veya gruplar KSYS'ye dayalı ceza kanunu hükümlerine göre yargılanıp cezalandırılmalıdır.

Diğer taraftan, KSYS yükümlülüklerine aykırı faaliyetler, devletler tarafından yürütüldüğü takdirde daha karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir taraf devletin sözleşmeden doğan haklarının askıya alınmasının ilerde başka kullanımları önleyecek düzeyde caydırıcılık yaratmayacağı açıktır. Oysa, kimyasal silah kullanımı bir suçtur ve sorumlu olanlardan hukuk yoluyla hesap sorulması gerekir. Ceza hukuku uzmanlarına göre, kişiler bir gün mutlaka cezalandırılacaklarından emin oldukları takdirde suç işlemekten vazgeçebilmektedirler. Dolayısıyla, kullanıma karar veren ve bu kararı uygulayan kişilerin yargılanıp cezalandırılması yaratılmak istenen caydırıcılık bakımından çok daha etkin olabilir. Ancak, bunun için Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi bir yargı organını harekete geçirmek gerekir ki, Roma statüsüne taraf olmayan ülkeler açısından bu ancak BMGK kararıyla mümkündür. Örneğin Suriye söz konusu olduğunda, Rusya'nın tutumu nedeniyle BMGK'nın olumlu yönde karar alması mümkün değildir.

Bu koşullarda, mümkün olan tek yargı yolu ulusal mahkemelerdir. Bazı ülkelerin yasaları, dünyanın herhangi bir yerinde işlenen insanlığa karşı suçların, savaş suçlarının soruşturulması ve faillerinin yargılanmasına olanak sağlamaktadır. Nitekim, Almanya'da ve İsveç'te bazı ulusal mahkemelerin Suriye'deki bazı üst düzeyli subaylar hakkında yargı süreci başlattığını biliyoruz. Öte yandan cezaların suçlarla orantılı olması gerekir. Aksi halde arzu edilen caydırıcılığın tesisi mümkün değildir.

KSYÖ'nün Geleceği

KSYÖ, 29 Nisan 2022 tarihinde kuruluşunun 25. yılını kutlayacaktır. Bu çeyrek asırlık dönemde, deklare edilen mevcut kimyasal silah stoklarının imhası başarıyla yürütülmüş olup ABD'dekilerle birlikte 2023 yılı sonunda tamamlanacaktır. Halen KSYS'ye taraf olmayan ülkelere Kuzey Kore'nin önemli miktarda kimyasal silah stokuna sahip olduğu söylenmektedir. Bu ülkenin, Mısır, İsrail ve Güney Sudan'la birlikte KSYS'ye taraf olmaları için uluslararası çabaların sürdürülmesi ve varsa silah stoklarının imhası gerekmektedir. Bu suretle KSYS'nin evrenselliği tümüyle sağlanmış olacaktır.

KSYÖ'nün kimyasal silah alanında üstün deneyim ve uzmanlığa sahip, gerektiğinde yardımına başvurulacak güvenilir bir uluslararası kuruluş olarak mevcudiyetini sürdürmesi tüm insanlığın çıkarıdır. Bunu için teknik yeteneklerinin güçlendirilmesi ve gerektiğinde yenilenmesi gerekir. Bu bağlamda, görevim sonlanmadan önce başlattığım bir proje uyarınca KSYÖ'nün Lahey'deki merkezi laboratuvarı yerine büyük bir "Chem-Tech Center" inşa edilmektedir. 2023 yılında

faaliyete geçmesi beklenen bu yeni merkezin, KSYÖ'nün laboratuvar ağına verdiği desteği sürdürmesinin yanısıra üye ülkelerin uzmanlarını eğitmesi, kurulacak kimyasal silah veri merkeziyle ilave bir caydırıcılık tesis etmesi beklenmektedir. Bu projeye, Hollanda hükümeti arsa tahsis etmiş, çok sayıda üye ülke gönüllü katkılarda bulunmuştur.

İleriye yönelik öncelikler bakımından, KSYÖ'nün, teröristler tarafından kimyasal silah kullanılmasını önleme amacıyla ulusal yeteneklerin geliştirilmesi çabalarına destek vermesi ve uluslararası işbirliğinin artırılmasına katkıda bulunması uygun olacaktır. Öncelikle, tüm taraf ülkelerin KSYS'ye dayalı ulusal mevzuatını tamamlayarak yürürlüğe koyması gerekmektedir. Henüz 40'tan fazla ülke bunu gerçekleştirmemiştir. Oysa, ilgili kamu güvenliği makamları mevcut yasalara göre tedbir alacaklardır. Bir örnek vermek gerekirse, 1995 yılında Tokyo'da Aum Shinrikyo adlı tarikat tarafından sarin saldırısı gerçekleştirildiğinde KSYS, henüz yürürlüğe girmemiş ve Japon ulusal mevzuatı buna uyarlanmamıştı. Japon makamlarının geriye dönük yaptıkları değerlendirilmeye göre, KSYS yürürlüğe girmiş ve güvenlik makamları buna ilişkin tedbirleri almış olsa belki saldırılar önlenebilecekti. Anılan tarikatın kurduğu laboratuvarın sarin üretme faaliyetleri de muhtemelen gözden kaçmayacaktı. Diğer taraftan, ulusal planda alınacak önlemler, önem taşımakla birlikte yeterli olmayacaktır. KSYÖ kimyasal terörizmle mücadele alanında ülkeler arasında işbirliğini kolaylaştırıcı bir rol üstlenmeli, ayrıca bu alanda faaliyet gösteren diğer uluslararası örgüt ve mekanizmalarla işbirliğini artırmalıdır.

KSYS, bir taraftan yasaklama ve denetim mekanizması, diğer taraftan kimyanın barışçı kullanımını teşvik edici programlar içeren dengeli bir hukuki belgedir. Üyelerin sayıca büyük bölümünün kimyasal silaha veya kimya sanayi tesislerine sahip olmadıkları düşünüldüğünde, onları sözleşmeyi uygulamaya özendirici unsurlara ihtiyaç vardır. Bu da eğitim programları, burslar, teknik yardım, teçhizat yardımı gibi yollarla karşılanmaktadır. Bu programlar önümüzdeki dönemde öncelik kazanacaktır.

KSYS'nin tesis ettiği uluslararası hukuki normlara tüm ülkeler tarafından saygı gösterilmesi ve harfiyen uygulanması kuşkusuz tüm insanlığın çıkarıdadır. Kimya bilimi salt insanlığın esenliği, refahı, barış ve güvenliğine hizmet etmelidir. Bunu sağlamak için yasa ve yaptırımların yanısıra kimya dalında araştırma yapan bilim insanları veya diğer meslek sahiplerinin uygulamaları gereken etik kuralların yaygın biçimde duyurulması ve bunların içselleştirilmesi için çaba gösterilmesi önem taşımaktadır. 2015 yılında KSYÖ karargahında bir araya gelen uluslararası kimya sanayi kuruluşları, küresel kimya bilimi örgütleri ve bazı meslek kuruluşları ile KSYÖ Sekreteryası temsilcileri bir "etik yönergeler" belgesi hazırladı. Önümüzdeki yıllarda, KSYÖ, diğer paydaşlarla iş birliğini derinleştirerek kimya biliminin sadece barışçıl amaçlarla kullanımı için farkındalık yaratan faaliyetlere öncülük etmelidir.

KSYÖ'nün silahsızlanma alanında başarılı bir uluslararası örgüt olma niteliğini koruyabilmesi için üye ülkelerin desteklerini sürdürmeleri, Suriye'de kimyasal silah kullanımından kaynaklanan siyasi ayrışmalara bir an önce son verilmesi ve örgütün bilimsel/teknolojik yeteneklerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.